

SKOLREFORMENS ÖDE

UNDER det senaste halvsekle har svensk skola utvecklats under påverkan väsentligen av två sociala strävanden, som dock icke alltid varit på önskvärt sätt samordnade; kravet på den allmänna folkbildningens höjande och kravet på den högre undervisningens tillgängliggörande för all ungdom, oberoende av föräldrarnas ställning och bostadsort, ha icke dragit riktigt jämnt. På grund av särskilda förhållanden av sociologisk natur kom »utbildningsmöjligheternas demokratisering», som det senare kravet numera formuleras, att skjutas i förgrunden, till uppenbar skada för det ur demokratisk synpunkt viktigare önskemålet om en höjning av den allmänna bildningsstandarden. Arbetet inriktades i första rummet på en reform av det högre skolväsendet, och strävan att höja folkskolan kom att snedvridas av den i skilda former framträdande åstundan att i största möjliga utsträckning göra den till »bottenskola» för läroverken.

Karakteristiskt för en tidigare frågeställning är resultatet av 1918 års skolkommissions arbete. Då denna för sin tid manstarka utredning, där alla viktigare skolformer voro företrädna, efter grundliga överväganden avgav sitt huvudbetänkande år 1922, blev dettas titel »Grunder för en ny läroverksorganisation» — folkskolan berördes icke, dess organisation ansågs definitivt ordnad. Ännu den kungliga propositionen till 1927 års riksdag, som ledde till den senaste stora skolreformen, stod i samma tecken, den inskränkte sig till förslag »angående omorganisation av det högre skolväsendet». När så riksdagen år 1936 på grund av en vidlyftig utredning beslöt införande av obligatorisk sjuårig folkskola med möjlighet för skoldistrikt att ytterligare förlänga skolplikten, lämnades däremot läroverken helt utanför övervägandena, ehuru vid 1927 års riksdag huvudfrågan hade gällt dessas anknnytning till sexårig folkskola.

Det var icke minst övertygelsen om att det måste bli ett slut på denna planlöshet i reformarbetet som föranledde tillsättandet av »1940 års skolutredning», vilken började sitt arbete år 1941. I direktiven framhölls särskilt: »Vid denna utredning böra de skilda frågorna städse betraktas ur synpunkten av det nationella undervisningsväsendet som en alla skolformer omspännande organisk

helhet. De olika skolformerna böra ses som delar av denna helhet och lösningen av deras mångahanda problem sökas i en riktning, som icke blott är gagnelig för den särskilda skolform det närmast gäller utan även främjar vårt bildningsliv i det hela. Slutmålet bör vara att anpassa undervisningsväsendet efter vår nations behov och den moderna tidens krav och utforma det så, att varje medborgare har möjlighet att på enklaste och effektivaste sätt och utan för stora ekonomiska uppoffringar erhålla den utbildning, han för samhällets bästa och sin egen blivande verksamhet behöver.»

Till 1940 års utredning kallades med avsikt icke politiker utan sakkunniga representanter för skilda skolformer och utbildningsområden, och deras uppdrag var att utarbeta organisations- och undervisningsplaner för olika skolformer, vilka tillsammans skulle bilda ett sammanhängande helt, ett planmässigt utformat svenskt undervisningsväsen. I vissa fall, där inom utredningen skilda meningar kommo fram, uppgjordes alternativa förslag, och innebörden och värdet av de skilda lösningarna belystes så allsidigt som möjligt. Syftet var att ge konkreta och klara bilder av de skolformer, som tillsammans skulle utgöra det enhetliga skolsystemet.

Enligt den ursprungliga planen skulle sedan förslagen efter sedvanlig remissbehandling, som ju kunde väntas ge ytterligare bidrag till belysning och värdesättning, överlämnas till en parlamentarisk beredning, vars omdöme skulle tjäna till ledning vid utarbetandet av proposition i ämnet. I väntan på organisationsfrågans avgörande sköts den i och för sig ytterst viktiga och brådskande frågan om lärarutbildningen undan: först sedan de olika skolformernas omfattning och arbetsmål fastställts kunde man ju gå till att överväga hur lärare borde utbildas för dessa skolformer.

Regeringsskiftet år 1945 vållade emellertid att denna plan icke kom att fullföljas. I januari 1946 tillsattes i stället för den avsedda parlamentariska beredningen en helt ny skolkommision med uppdrag »att uppgöra en plan för det allmänna skolväsendets framtida organisation och riktlinjer för dess genomförande».

Detta nya uppdrag med samma innebörd som det tidigare fattades på sina håll som ett formligt underkännande av skolutredningens resultat. En sådan avsikt framgår i varje fall icke av direktivens ordalag. Dåvarande ecklesiastikminister Erlander säger där bl. a.: »1940 års skolutredning har i sina omfattande och om grundliga förberedelser vittnande betänkanden i enlighet med

utredningsarbetets planläggning anlagt väsentligen fackmässiga synpunkter på de föreliggande arbetsuppgifterna. För att dessa skola bli allsidigt belysta böra de emellertid även skärskådas ur mera allmänna synpunkter. Det är givetvis av största vikt, att lekman- och föräldraintressena därvid få komma till tals och att allmänpolitiska synpunkter få göra sig gällande.»

I sitt arbete bygger skolkommissionen också faktiskt i stor utsträckning på den föregångna utredningen, och i ideologiskt avseende är olikheten åtminstone skenbart icke alltför stor. Beträffande den förestående skolreformen förklarar sig kommissionen dela skolutredningens grundsyn, sådan denna kommit till uttryck i dess första betänkande »Skolan i samhällets tjänst». I den centrala frågan om skolpliktstidens längd är skillnaden i den principiella formuleringen stor, i sak ringa. Skolutredningen föreslår åttaårig skolplikt med möjlighet för skoldistrikt att ytterligare förlänga denna, kommissionen föreslår nioårig skolplikt men genomförd i så långsamt tempo, att den olikheten mellan de båda förslagen av verkligheten kan komma att reduceras till ingenting alls. Utredningen är försiktigare och vill att man på detta svårbedömda område skall pröva sig fram, kommissionen begär principbeslut omedelbart.

Skolutredningens betydelsefullaste insats i de svenska skolreformernas historia är emellertid, att den definitivt gjorde slut på det gamla vanetänkandet i faktiskt givna skolformer och för första gången uppställde frågan om organiserandet av »skolpliktstidens skolformer» som ett enhetligt problem. Det av skolutredningen genomförda betraktelsesättet synes nu ha slagit igenom, även om på sina håll äldre åskådningar röja sig i uttryck och synpunkter. I stort sett frågas nu icke längre hur folkskolan eller realskolan skall utvecklas utan hur den uppväxande generationen över huvud skall tas om hand och få den utbildning, som både låter individerna komma till sin rätt och fostrar dem till dugliga medlemmar av samhället.

Detta betraktelssätt ger en ny syn på det lika uppmärksammade som missförstådda begreppet »enhetsskola». Även i denna fråga ansluter sig kommissionen till skolutredningen men är »beredd att gå ett steg längre än utredningen i fråga om skolväsendets enhetlighet». Medan skolutredningen föreslår ett successivt samorganiserande av folkskola och realskola i den formen, att där där relevantet gör det ändamålsenligt de båda skolformerna uppgå i skolenheter av lämplig storlek, föreslår kommissionen

omedelbart generell sammanslagning av realskola och folkskola till en nioårig enhetsskola.

I verkligheten torde skillnaden även här bli vida mindre än det låter, och en jämförelse utfaller knappast till kommissionsförslaget fördel. Utredningen vill att man skall gå varligt fram, utgå från de lokala behoven och genomföra reformen steg för steg med ledning av vunna erfarenheter. Kommissionen vill ha beslut om den generella reformen på förhand men har intet att erinra mot att omfattande försök göras till ledning för den kommande utvecklingen. I själva verket förberedes nu en dylik försöksverksamhet, men då denna med kommissionens enhetsskolekonstruktion möter utomordentliga svårigheter, måste man räkna med en mycket lång övergångstid. Tvivelsutan skulle målet, den slutliga samorganisationen, nås lättare på den av skolutredningen förordade vägen, som tack vare smidigare hänsyn till nuvarande skolformer möjliggör en mjuk övergång.

Enhetsskolan har emellertid, så som skolkommissionen fattar begreppet, också en annan sida. Det räcker icke med att de nu skilda skolformerna uppgå i nya enheter, lärjungarna i enhetsskolan få ej heller delas upp på olika studievägar utan måste sammanhållas i sina ursprungliga klassavdelningar, oberoende av begåvningens art och anlagens riktning. Undervisningen får alltså icke differentieras efter elevernas olika kapacitet.

Här träder en inkonsekvens i kommissionens tankegång liksom också en svaghet i dess skolkonstruktion tydligt fram. Enhetsskolan förklaras vara nioårig, men enheten räcker endast åtta år, den nionde årsklassen är starkt differentierad. Enhetsskola och skolpliktstid stå alltså icke i det logiska och sakliga sammanhang med varandra som kommissionen så starkt betonar. Dess enhetsskola är åttaårig, den nioåriga skolplikten har ingenting alls med enhetsskoletanken att göra. Bortser man från den linjedelade nionde skolklassen, sammanfaller kommissionens »enhetsskola» till längd och syftning med skolutredningens »elementarskola». Namnet kan vara likgiltigt, även om mot kommissionens förslag måste invändas att ordet »enhetsskola» mindre väl passar som beteckning för en bestämd skolenhet. Värre är det med konstruktionen.

Differentieringsproblemet är i sin aktuella form ställt av skolutredningen, som dock icke kunnat enas om en lösning. Majoriteten föreslår en mer eller mindre djupgående differentiering efter fjärde skolåret, minoriteten en fullständig differentiering efter sjätte skolåret, dock med engelska språket nedskjutet i sjätte klas-

sen. Skolkommissionen, som har fått mycket erkännande för det resoluta sätt varpå den huggit av den gordiska knuten och bragt differentieringsfrågan i ett helt nytt läge, delar majoritetens uppfattning så till vida, att den anser att språkundervisningen redan från början bör kunna differentieras, men finner detta kunna ske utan linjeuppdelning. Den föreslår därför en så vitt möjligt differentierad undervisning i engelska för alla barn från och med femte klassen men vill hålla klassavdelningarna samman genom alla åtta enhetsskoleåren. »Här öppnar sig skolans individualisering som den riktiga vägen att ge envar en för honom lämpad undervisning utan att de olika begåvningsstyperna isoleras från varandra.»

Här är skillnaden mellan skolutredning och skolkommission utan tvivel stor. Enklast skulle den kanske kunna uttryckas så: medan utredningens flertal föreslår en lösning av differentieringsproblemet, som bereder fullgod undervisning åt lärjungar med olika begåvning och läggning, så lämnar skolkommissionen i själva verket problemet olöst. Den hugger ingalunda av den gordiska knuten, den låtsas bara icke se den utan tassar försiktigt förbi. Men därmed bringas problemet icke i nytt läge, det kvarstår i hela sin vidd och hela sin svårighet, men nu lämnat åt den enskilde läraren att lösa efter bästa förmåga. »En genomförd individualisering av undervisningen är emellertid en svår uppgift, i varje fall för en lärare som vant sig vid klassundervisning», medger kommissionen, men den misströstar icke: »Genom den enkla omläggning av undervisningen, som består däri, att viss lektionstid avsättes för självständigt arbete och att hemarbetet väsentligen får individuell, frivillig karaktär, uppnås den individualisering, som är erforderlig för den nämnda differentieringen av kurserna. Klassen kan även med denna individualisering av arbetet hållas samlad kring det gemensamma aktuella kursmomentet och gå fram genom kursen i en för alla gemensam takt; redovisningen för specialkunskaperna kan ske på traditionellt sätt genom klassförhör, skriftliga redogörelser, föredrag för kamraterna, diskussion i klassen o. s. v. . . . Redan en individualisering av detta slag ger större möjligheter än linjedelning att göra de olika begåvningsstyperna rättvisa.»

Det är detta lättvindiga undanskjutande av ett konfliktladdat ämne som nu hämnar sig, när det praktiskt taget enhälligt kräves försök före reformens genomförande. Den allmänna känslan är att skolkommissionen med sin elegant utformade låtslek icke

löst enhetsskolans huvudproblem, frågan om differentieringen, och den känslan är för stark för att kunna negligeras.

En dylik individualisering av undervisningen kunde nu givetvis aldrig av sakkunniga pedagoger ha tänkts som lösning av differentieringsproblemet, den är föreslagen av en parlamentarisk kommission, som haft att skärskåda frågorna »ur mera allmänna synpunkter», varvid även lekmannaintressen och »allmänpolitiska synpunkter» fått göra sig gällande. Förslaget är präglad av lekmannens självklara önskemål och av allmänpolitiska, särskilt sociala, synpunkter men saknar grund i verkligheten. Det är tydligt påverkat av den amerikanska »progressiva pedagogiken» men har icke tagit varning av den starka reaktion, som denna möter så snart den förverkligas. Det bygger i sin helhet på en utopi, på den tron, att svenska lärare över lag i klassavdelningar på 35 elever skulle kunna genomföra vad utvalda amerikanska lärare i exklusiva skolor misslyckats med.

Den största olikheten mellan skolutredningens och skolkommisionens förslag vållas av kommissionens tro på vissa pedagogiska metoder, vilkas överlägsenhet över de nu i Sverige vanliga skulle vara i stånd att kompensera även en så radikal försämring av undervisningsbetingelserna som klassavdelningarnas sammanhållande genom hela åtta år. Dessa metoder äro inga nyheter för svenska skolmän, de ha i den mån de visat sig lovande länge prövats i både lägre och högre skolformer; och vad som över huvud ansetts värdefullt har sammanställts och utförligt behandlats i skolutredningens betänkande »Skolans inre arbete». Men ingen ansvarskännande skolman har kunnat drömma om att med hjälp allenast av dessa metoder lösa differentieringsproblemet.

Vad som djupast skiljer de båda skolkommittéerna åt, det är nog i själva verket såsom i direktiven framhålles, att skolutredningen anlägger fackmässiga synpunkter på arbetsuppgifterna, medan skolkommisionen obunden av fackliga insikter griper sig an med frågorna ur mera allmänna synpunkter. Det var detta som i början tillvann skolkommisionen så stora sympatier från de vidaste kretsar. Den hade höga mål och vida utsikter, dess arbete hämmades icke av tyngande erfarenhet och fantasiförlammande sakkunskap, den drömde önskedrömmar med pedagogiska entusiaster och bekymrade mödrar, och den vågade lova drömmarnas uppfyllelse. Bekymren inställde sig först, när de givna löftena måste infrias, när man började fråga efter tim- och kursplaner för de med lätt hand skisserade skolformerna.

Nu tycks emellertid remissbehandlingen ha haft den verkan, att man i varje fall icke vågar forcera fram ett beslut om omedelbart förverkligande av kommissionens förslag. Den nya skolkonstruktionen måste prövas, och därmed är ju det mesta vunnet. Det av kommissionen framställda kravet »principbeslut först och försök sedan» måste ju förefalla erfarna riksdagsmän besynnerligt, men i verkligheten spelar det mindre roll — visa försöken att de fattade principbesluten äro orealiserbara, så måste de ju ändras. Det blir litet genant, men det hinner gå så många år innan sanningen blir uppenbar, att de agerande få god tid att ordna ansiktet.

Om skolkommissionens linje efter gjorda försök leder fram till ungefär samma omdaning av vårt skolväsen som skolutredningen tidigare siktade till, så beror det givetvis på att möjligheterna till en förnuftig och praktiskt realiserbar lösning av de skolorganisatoriska problemen icke erbjuda större svängrum. Sker en sådan anpassning till verkligheten, vore sålunda ingen skada skedd, tvärtom skulle den stora fördelen vinnas, att de utopiska riktningarna av erfarenhetens vittnesbörd bragtes till insikt och nödvändig resignation. Och det vore kanske värt ett uppskov med skolreformen.

Tyvärr kommer emellertid den av dåvarande ecklesiastikministern Erlander gjorda ändringen i den ursprungliga planen att vålla uppskov även med den verkliga brådskande reformen av lärarutbildningen. Ännu vet man ingenting bestämt om vilka skolformer de blivande lärarna skola utbildas för, och skolkommissionens principbetänkande är i frågan om lärarnas utbildning så föga genomtänkt, att så nära berörda instanser som universitet och högskolor ha avböjt att närmare uttala sig i frågans nuvarande outredda skick. Här måste man alltså fortfarande hjälpa sig fram med provisorier, vilka innebära att tusen och åter tusen lärare utbildas för undervisning i skolformer som äro dömda att försvinna.

Skolkommissionen började utan tvivel sitt arbete med de bästa avsikter. Naturligtvis låg där bakom en önskan att den nya skolan skulle starta i socialdemokratiens tecken, men man ville också slå ett ordentligt slag för en ny, progressiv skola, fri från gamla lärarfördomar och pedagogiskt pedanteri. Olyckan var att man till den grad underskattade svårigheterna. En reform av hela vårt skolväsen är en vittutseende uppgift, som kräver icke blott ljus tro och hoppfull håg utan även insikt, erfarenhet och verklighetsinne.